

ВІКТОР ІНОЗЕМЦЕВ

(Полтава)

М. І. ПИРОГОВ: ПРОВІДНА РОЛЬ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ У ЗДІЙСНЕННІ ЗАОХОЧЕНЬ І ПОКАРАНЬ УЧНІВ

Розкрито основну роль учителя у здійсненні заохочень і покарань дітей згідно з гуманістичною концепцією М. І. Пирогова. Представлено засоби розвитку системи стимулювання. Стимулювання в теорії і практиці М. І. Пирогова розглядається в широкому і вузькому розумінні. У широкому його значенні він практикував усі прогресивні підходи і методи, які застосовуються вчителем при вивченні того чи іншого навчального предмета, а у вузькому – власне заохочення чи покарання дітей. Він рекомендував індивідуальний підхід до учнів, вдумливе слово вчителя, свідомість засвоєння знань, наочність, розвиток уваги школярів, поєднання навчання і виховання тощо.

Ключові слова: М. І. Пирогов, заохочення, покарання, професіоналізм, система стимулювання, учні, вчителі, засоби, індивідуальний підхід, гуманність, концепція.

Об'єктом нашого дослідження є педагогічна спадщина М. І. Пирогова, а предметом – діяльність учителя у здійсненні заохочень і покарань учнів у педагогічній спадщині М. І. Пирогова.

Мета статті полягає в науковому аналізі та узагальненні в працях педагога засобів заохочень і покарань учнів.

Видатний учений, громадянин і патріот Микола Іванович Пирогов у своїй науковій і громадській діяльності народній освіті присвятив зовсім не багато часу. Але цього вистачило, щоб його ім'я посіло почесне місце серед філософів педагогіки і діячів виховання. У сучасних умовах, коли увага акцентується на духовно-моральному вихованні, ідеї і погляди педагога-гуманіста набувають особливої актуальності. Відомий дослідник педагогічної проблематики, автор одного з перших підручників з педагогіки П. Ф. Каптерев дав високу, об'єктивну оцінку педагогу-гуманісту: «Ми маємо в його особі гуманіста й інтелектуала чистої води. Пирогов відходить від нас не в минуле, а в майбутнє ...» [3, с. 28-29].

Корені гуманного філософсько-педагогічного світогляду, обґрунтовані ним методи зокрема стимулювання навчально-виховної діяльності учнів знаходяться далеко, в дитинстві. «Дитинство моє проходило крайнє благополучно, в культурній люблячій сім'ї» [12, арк. 11].

М. І. Пирогов, як пише один із його біографів, «не вважав потрібним вводити в свої відносини «генеральський елемент. Він бачив у студентах молодих товаришів, які шукали знань у старшого і досвідченого товариша... Він був відданий улюбленій справі і поставив викладання хірургії в академії на «небувалу висоту» [12, арк. 14 зв.].

Своєю діяльністю як у галузі медицини, так і педагогіки М. І. Пирогов заслужив вдячність широких мас населення і педагогічної громадськості. Його педагогічні ідеї й сьогодні є джерелом наукової творчості і практичної діяльності. Вони близькі нам, особливо такі, як єдність школи й життя, педагогічної науки і практики, «навчання, що виховує», «виховання людини – громадянина, корисного своїй країні» та ін. Їх утілення неможливе без розв'язання проблеми стимулювання учнів і вчителів.

З 90-х рр. XX ст. науковому аналізу передусім підлягали твори педагога, що розкривали загальнолюдські цінності його педагогічної концепції. У працях А. М. Бойко, Н. Б. Ромаєвої, В. П. Чорного, М. Б. Євтуха та ін. розглядалися гуманістичні принципи діяльності М. І. Пирогова. Найбільш узагальнено гуманістична спрямованість педагогічних поглядів ученого висвітлена в дисертаційному дослідженні О. А. Горчакової. Проте проблема, стимулювання в ньому не ставилася. Певною мірою торкався проблеми стимулювання в творчості видатного педагога відомий учений Л. Ю. Гордін, вивчаючи стимулювання як самостійну педагогічну проблему. Отже, цілісному аналізу проблема стимулювання в педагогічній спадщині М. І. Пирогова не піддавалася.

Як блискучий лектор, М. І. Пирогов став одним із кращих викладачів Дерптського університету. Ґрунтовність знань, простота стосунків зі студентами, вдумливе ставлення до їхніх проблем і можливостей, уважність і чуйність у взаєминах забезпечили йому заслужений авторитет серед молоді [11, с. 81].

Слава М. І. Пирогова як викладача і результативність його практичної діяльності були настільки вагомими, що студенти з інших навчальних закладів намагалися переходити під його керівництво, щоб тільки пройти «пироговську» школу. Проф. В. М. Флоринський вказує на «незвичайний дар викладання і незрівнянну техніку Миколи Івановича при проведенні хірургічних операцій» [10, с. 11]. Проф. Н. О. Ковалевський був серед вихованців Професорського інституту, яким керував М. І. Пирогов у 1862-1866 рр. Він згадував про ті пошуки, юнацьку гарячість при отриманні знань, котрою М. І. Пирогов захоплював молодь. Подібні відгуки були і в інших учених, які працювали разом із М. І. Пироговим за кордоном – І. І. Мечникова, І. М. Догеля та ін.

“У ньому проявився гуманний, освічений педагог, щиро люблячий молодь, з світлим поглядом на методи виховання і навчання”. Йому довелося діяти в той час “коли педагогіка виключно керувалася наступним девізом: “Різки – гілки з дерева знань! Покарання – ідеал ...” [13, арк. 23].

Значний обсяг його спадщини присвяченій проблемі стимулювання, зокрема, заохоченню і покаранню. В Архіві знаходимо запис, у якому Пирогов сам говорить, чим завоював гарячу симпатію молоді: “Я належу до тих щасливих людей, які пам’ятають свою молодість. Ще щасливий і тим, що вона не пройшла для мене даремно, від цього я стараюся не втрачати здатність розуміти і чужу молодість, любити і, головне, поважати її” [14, арк. 7].

У 1856 році в журналі “Морской сборник” М. І. Пирогов опублікував статтю “Вопросы жизни”. У цій статті педагог узагальнив двадцятилітній досвід своєї викладацької діяльності, довів, що підвищення якості навчання і виховання є завданням державної ваги. Головним у зв’язку з цим він вважав необхідність підвищення ролі вчителя в педагогічному процесі, усвідомлення ним необхідності творчого начала в стимулюванні навчально-виховної діяльності. Він довів, що результативність діяльності вчителя залежить насамперед від: а) його підготовленості; б) складу учнів; в) особливостей самої науки. До проблеми стимулювання він підходив із позицій методики, особливе значення надаючи засобам викладання навчальних предметів. На цю статтю відгукнулися найпрогресивніші педагоги і громадські діячі 60-х років XIX століття. Так В. Я. Стопонін писав, що знаменитий хірург не лише розсікав людські тіла й аналізував їх, але аналізував і людське суспільство – і тіло, і душу його – і знайшов там застарілі хвороби, які закликав лікувати радикальними засобами [8, с. 273]. К. Д. Ушинський, високо оцінюючи зміст викладеного в статті, наголошував: “М. І. Пирогов не лише збуджує бажання працювати на користь суспільства, але ще й породжує тверду впевненість у тому, що така діяльність не даремна” [9, с. 214], тобто дає поштовх до практичних дій у галузі навчання і виховання підрастаючого покоління.

Аналіз праць М. І. Пирогова дозволяє стверджувати, що поняття «стимулювання» розумілося ним у широкому і вузькому значенні. У статті «Питання життя» М. І. Пирогов, не вживаючи терміну «стимулювання», визначає основні його напрями, до яких відносить, насамперед, а) професійну компетентність і визначальну роль учителя; б) індивідуальний підхід до учнів; в) залучення дітей до свідомого навчання, пробудження розуму і почуттів.

У багатьох своїх педагогічних роздумах М. І. Пирогов закликає учителів разом обговорити проблему як навчати, щоб досягти найвищої результативності, як впливати на дитину, щоб домогтися від неї правильного поведження. У зв'язку з цим він наполягає, щоб педагогічна рада навчального закладу збиралася не рідше одного разу на місяць, щоб витягти з протоколів педагогічних рад і кращий досвід публікувалися в газеті «Одеський вісник» і «Циркулярах».

У період своєї роботи в Одеському й Київському навчальних округах М. І. Пирогов багато працював над змістом стимулювання навчально-виховної діяльності вчителя. Він різко критично ставився до системи викладання, яка була спрямована на формальне засвоєння предмета, наполягав, щоб ті, хто навчається, вміли мислити, а для цього були заохочені до навчання. Ті, хто викладає, постійно мусять займатися підвищенням своєї педагогічної кваліфікації. У цьому полягає, на думку М. І. Пирогова, сутність змісту стимулювання. Оцінюючи ділові якості викладачів, він вимагав, щоб вони приділяли більшу увагу методам і прийомам, які сприяють ґрунтовному і свідомому сприйняттю і осмисленню навчального матеріалу, особливо – застосуванню методу наочності у викладанні [7, с. 9]. М. І. Пирогов вимагав свідомого, глибокого і міцного засвоєння знань учнями, а для цього вважав необхідним дотримання принципу доступності знань. Поряд із цим, він уважав, що педагог мусить поєднувати навчання і виховання. Він приходить до глибокого переконання «істинного прогресу можемо досягти одним, єдиним шляхом виховання», що виховання «після релігії найвища сторона нашого суспільного життя» [6, с. 12].

Отже, провідною ланкою в забезпеченні стимулювання в його широкому значенні педагог вважав удосконалення підготовки педагогічних кадрів. У першому розробленому ним, Одеському проекті вчительської семінарії, він піднімає глобальні проблеми педагогічної освіти: 1) заснування постійних центрів підготовки вчительських кадрів у інших навчальних округах, не лише столичних; 2) піднесення якості спеціальної наукової освіти шляхом упорядкування номенклатури предметів, які вивчаються; 3) диференціацію теоретичної і практичної підготовки, що особливо важливо для стимулювання навчально-виховної діяльності педагогів і учнів; 4) зарахування в семінарію бажаючих присвятити себе учительській праці за покликанням, що є підґрунтям в успішності формування вмінь педагогічного стимулювання.

У Київському (другому) проекті педагогічної семінарії, поряд з іншими, М. І. Пирогов обґрунтовує недоліки практичної підготовки вчителів. Тому одним із документів проекту «Правил педагогічних вправ для кандидатів на вчительські посади» до навчальних планів вводилися практичні заняття, незалежно від теоретичного курсу педагогіки. Це забезпечило поєднання і поліпшення як теоретичної, так і практичної підготовки вчительських кадрів, оскільки з уведенням кафедр педагогіки педагогічна практика студентів була ліквідована.

Третій проект, проект педагогічної гімназії, був підготовлений М. І. Пироговим на прохання Міністерства народної освіти. У ньому він розглядав гімназію як новий заклад «в навчальному, моральному і адміністративному відношенні» для підвищення зацікавленості майбутнього вчителя в результатах своєї праці.

Як узагальнений метод стимулювання М. І. Пирогова розглядав мистецтво викладання. «Головне для вчителя, – писав учений, – зуміти викласти свій предмет так, щоб учні усвідомили, а не бездумно заучували ті чи інші навчальні відомос-

ті". Педагог вважав некорисними і навіть шкідливими ті заняття, які не розвивали інтересу до навчання, а отже, не забезпечували міцних і глибоких знань. Його турбувало, що це веде до неправильного виховання, сприяє розвитку поверхового і легковажного ставлення до справи. Тому М. І. Пирогов вважав, що на першому місці мусять бути активні методи навчання, які мають розвивати і стимулювати мислення учнів, їхні здібності та інтереси. До методів стимулювання, на його думку, належать і різні види самостійної роботи, як запорука розвитку в учнів уваги, спостережливості, інтересу і відповідальності.

Після відвідання Катеринославської гімназії він писав: "Метод викладання природничої історії я знайшов неприродним. Учитель не звертав ніякої уваги на використання наочності та розвиток спостережливості в дітей" [2, с. 294].

Утримання дітей на уроці в постійній увазі він уважав обов'язком учителя. "Хто з учителів не знає, чим зайнята голова кожного з його учнів у той час, коли він навчає, той не вчитель, і училище, в якому таке можливе, не училище, розсадник майбутніх мухоловів" [2, с. 446]. Не випадковим був його висновок, що основою методичного мистецтва є вмiле поєднання наочності і слова, що стимулює навчання та інтерес до нього.

М. І. Пирогов радив учителям у процесі навчання використовувати розповідь, бесіду, пояснення, різні види практичних робіт учнів, особливо написання творів. Використання названих методів і прийомів, на його думку, стимулює в учнів розвиток пізнавальних потреб. Педагог вимагав приділяти якнайбільше уваги таким дисциплінам, як література, історія, а також позакласному читанню і літературним бесідам, що сприяють розвитку світогляду дітей. На його думку, слово вчителя – чи не найголовніший засіб стимулювання, воно справляє сильну дію на дитину, під його впливом в уяві виникає образ, що залишається в пам'яті назавжди.

У зв'язку з цим Микола Іванович особливо наголошував на потребі стимулювання у дитини уважності. Він писав: "Управління уваги – ось справжнє завдання школи і виховання". Для розвитку в учня уважності в учителя є багато засобів. "... Не той добрий наставник, хто, володіючи знаннями, викладає розбірливо і сумлінно свій предмет, а той, хто вмiє добре поводитися з уважністю своїх учнів", – наголошував видатний педагог [5, с. 14].

Серед засобів стимулювання уваги він виділяє індивідуальний підхід до учнів, вивчення особистості кожного з них як необхідної умови піднесення результативності навчально-виховного процесу. М. І. Пирогов ставить вимогу, щоб педагоги враховували "психічний настрій дитини", стан, який виникає за певних зовнішніх обставин і зумовлює високу сприйнятливiсть вражень.

М. І. Пирогов зауважує, що виховання дитини і використання стимулів потрібно розпочинати з "колиски". "Ігри, забави і заняття в цьому віці повинні бути вже досить значними для проникливого спостерігача; на них можна заснувати ймовірну прогностику" [5, с. 11].

Особливої ваги М. І. Пирогов надає "розвитковi тiєi чи iншoї розумової здатності" учнів, що досягається внаслідок застосування вчителями різних методів, прийомів і засобів викладання, тому пропонував директорам не просто контролювати, а обговорювати ті «способи і методи, які будуть застосовані при викладанні різних предметів для розвитку сприйнятливості учнів, їхньої уваги і самостійного судження" [4, с. 79].

У руслі викладу матеріалу варта торкнутися і стимулювання навчально-виховної діяльності у вузькому розумінні, але це надзвичайно важливо, оскільки це становить для нас особливий інтерес. Сюди ми відносимо передусім методи заохочення і покарання. М. І. Пирогов надавав їм великого значення. Проте висловлював суперечливі судження щодо тілесних покарань дітей. Так, дізнавшись, що в Херсонській гімназії допускаються покарання різками в присутності інших учнів, педагог оцінив цю міру покарання як аморальну. Він написав статтю, в якій це питання ви-

ніс на розсуд громадськості, охарактеризував різку як грубий інструмент для збудження сорому. Використання різки М. І. Пирогов визнав мірою недопустимою.

Проте його позиція в цьому питанні виявилася непослідовною. У наступному році, перебуваючи на посаді попечителя Київського навчального округу, він створив комітет для написання правил про вчинки і покарання гімназистів. А сам, підкорившись більшості консервативно налаштованих його членів, у вступній статті до "Правил про вчинки і покарання ..." сформулював основи здійснення покарань. Тут яскраво виявилася суперечливість позиції педагога.

Він правильно писав, що різку із виховання потрібно було б вилучити, бо це принижує моральні почуття, викликає страх із його постійними супутниками: брехнею, хитрістю, лицемірством, розриває моральний зв'язок між вихователем і вихованцем, проте далі у цьому матеріалі заявляє, що нешкідливими у вихованні можуть бути й "безглузді способи, якщо вони мимовільні". Така непослідовна позиція осуджувалася, викликала широкі дискусії серед педагогічної громадськості, де у своїй більшості прогресивними діячами і вчителями виключалися фізичні покарання як метод стимулювання навчання і виховання дітей.

Заохочення, на думку М. І. Пирогова, заслуговує моральне виховання, формування в людині вільної, свідомої особистості. За переконанням М. І. Пирогова, до мети виховання належить віднести добрі інстинкти дитини до свідомого прагнення ідеалів, добра і правди, поступове формування моральних переконань, твердої волі, виховання тих громадянських і людських якостей, які прикрашають час і суспільство. Проте М. І. Пирогов не обмежився декларуванням загальних підходів до виховання людяності. Він запропонував для молодих і досвідчених педагогів продуктивні стимули навчально-виховної діяльності, головним із яких є постійне підвищення кваліфікації вчителя. До вирішальних виховних факторів М. І. Пирогов зараховував такі категорії, як совість і сором.

Заохочення і покарання мусять бути природним наслідком певного і позитивного і негативного вчинку. Він ставив риторичне запитання: "Невже потрібно поставити в дитини совість у залежності від різки?" Мислитель-гуманіст був глибоко переконаний, що будь-яке зовнішнє покарання позбавляє того, кого карають, від головного – мук совісті, переживання сорому – "і цим робить само покарання без сенсу, шкідливим для навчання і виховання людини, а педагог позбавляється важливих виховних засобів – апеляції до сорому і совісті» [2, с. 101].

Пізніше М. І. Пирогов прийде до висновку, що позитивні результати у вихованні залежать від характеру взаємодії вчителя з учнями, намаганнями бути прикладом для них, умінні педагога поєднувати навчання і виховання. Учитель тоді відповідає своєму призначенню, коли він у змозі розв'язувати одночасно завдання навчання і виховання. Адже висока моральність педагога – основа моральності дитини. Він радив збуджувати в дітях любов до предмета і занять, розвивати сприймання, осмислення і розуміння, викладати науку так, щоб вона "була сприйнята не вустами, а головою учнів..., шляхом бесід і читання моральних книг розвивати в дітях поняття обов'язку, почуття честі та любові до наукових знань" [2, с. 102]. У цьому полягають головні вимоги, які М. І. Пирогов висував до вчителів, вважаючи їхню професійну компетентність основним чинником у забезпеченні стимулювання навчально-виховної діяльності школярів.

Узагальнюючи сказане, наводимо висновок про М. І. Пирогова Н. П. Сакуліна: "Увійшов Пирогов у російську школу і в ній одразу стало світло і радісно. Він ніби відкрив двері в темні підвали дореформенної школи, і сюди увірвався теплий промінь сонця, струмінь свіжого повітря, шум життя ... Пирогов з'явився педагогом-визволителем, що вніс у школу такі визвольні тенденції, яких не знала дореформена школа і яких потребувала Росія. Під його безпосереднім впливом почала швидко розвиватися наша педагогічна думка. Пирогов постає перед нами однією

з найвизначніших постатей своєї епохи, людиною, що поєднала в собі дух реформаторства і свободи” [6, с. 45].

Такі люди, як Микола Іванович Пирогов ідуть від нас тільки для того, “щоб бути з нами назавжди”. Консервативним педагогам не залишалось нічого, як “зібрати свої поламані різки і залишити оновлену школу”. Передові мислителі часу закликали педагогів наслідувати М. І. Пирогова, постійно підвищувати свій професіоналізм, щоб перейти на “пироговську школу”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Богуславський М. В.* Педагогические идеалы Н. И. Пирогова / *М. В. Богуславский* // Педагогика. – 2010. – № 9. – С. 89-102.
2. *Пирогов Н. И.* Избранные педагогические сочинения / *Н. И. Пирогов*. – М., 1953.
3. *Кантерев П. Ф.* Николай Иванович Пирогов как педагог-гуманист / *П. Ф. Кантерев* // Современное значение педагогических идей Н. И. Пирогова. – СПб, 1991.
4. *Компенець В. С.* Психолого-педагогічні погляди М. І. Пирогова / *В. С. Компенець* // Початкова школа. – 1985. – № 11. – С. 78-80.
5. *Пирогов Н. И.* Собрание сочинений : в 8-ми т. – Т. 1 / *Н. И. Пирогов*. – М., 1953.
6. *Сакулин Н. П.* Н. И. Пирогов как педагог / *Н. П. Сакулин*. – М., 1907. – С. 12-45.
7. *Саркисов Д. С.* Идеи Пирогова в их историческом развитии / *Д. С. Саркисов* // Хирургия. – 1992. – № 1. – С. 3-14.
8. *Стоюнин В. Я.* Избранные педагогические сочинения / *В. Я. Стоюнин*. – М, 1999.
9. *Ушинский К. Д.* Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / *К. Д. Ушинский*. – Т. 1. – М., 1986.
10. *Флоринский В. М.* Воспоминания / *В. М. Флоринский* // Ученые записки Казанского университета, 1881. – № 3.
11. *Чорний В. П.* Науково-педагогічна діяльність М. І. Пирогова / *В. П. Чорний* // Радянська школа. – 1981. – № 12. – С. 79-84.
12. ЦДІА України, м. Київ, ф. 707, оп. 261, спр. 19. Письма Н. И. Пирогова, 1850. – арк. 1-97.
13. ЦДІА України, м. Київ, ф. 707, оп. 262, спр. 20. Петроградские ведомости. – 1916. – 233 – арк. 23 ноября.
14. ЦДІА України, м. Київ, ф. 704, оп. 261, спр. 19. – Письма Н. И. Пирогова. – 1850. – арк. 7.

ВИКТОР ИНОЗЕМЦЕВ

Н. И. ПИРОГОВ: ВЕДУЩАЯ РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА УЧИТЕЛЯ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПОощРЕНИЙ И НАКАЗАНИЙ УЧАЩИХСЯ

Раскрыта главная роль учителя в осуществлении поощрений и наказаний детей согласно гуманистической концепции Н. И. Пирогова. Представлены средства развития системы стимулирования. Стимулирование в теории и практике Н. И. Пирогова рассматриваются в широком и узком смысле. В широком значении он трактовал все прогрессивные подходы и методы, которые используются учителем при изучении того или иного учебного предмета, а в узком – собственно поощрение и наказание детей. Он рекомендовал индивидуальный подход к учащимся, слово учителя, сознательное усвоение знаний, наглядность, развитие внимания школьников, единство обучения и воспитания и т. д.

Ключевые слова: *Н. И. Пирогов, поощрения, наказания, профессионализм, система, стимулирования, ученик, учитель, средства, индивидуальный подход, гуманность, концепция.*

VICTOR INOZEMTSEV

M. I. PYROGOV: THE LEADING ROLE OF PROFESSIONALISM OF TEACHER IN REALIZATION OF ENCOURAGEMENT AND PUNISHMENT OF PUPILS

The leading role of teacher in realization of encouragement and punishment of children in accordance with humanism conceptions of M. I. Pyrogov is revealed. Facilities of development and stimulation are presented. Stimulation in theory and practice of M. I. Pyrogov is examined in the

wide and narrow understanding. In the wide meaning he interpreted all progressive approaches and methods used by a teacher in studying one or another educational subject, and in narrow one – actually encouragement and punishment of children. He recommended the individual approach to a pupil, word of a teacher, conscious mastering of knowledge, visibility, development of pupil's attention, unity of teaching and education.

Keywords: *encouragement, punishment, professionalism, system of stimulation, pupil, means, individual approach, humanity, conception.*

Одержано 2.02.2013, рекомендовано до друку 15.02.2013.